

BOSHLANG‘ICH SINIF DARSLIKLARIDA BADIY MATNLAR BILAN ISHLASH

G‘ulomjonova Mubdi‘ma G‘ayratjon qizi
FarDU talabasi

Nabiyeva Rohilaxon Erkinjon qizi
FarDU talabasi

Muhammadjonova Farangizbegim Ma‘mirjon qizi
FarDU talabasi

Annotatsiya:

Ushbu ishning maqsadi boshlang‘ich sinf darsliklarida badiiy matnlar bilan ishlashning turli metodlarini tahlil qilishdir.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, darslik, badiiy matn, janr, nutq, metod, ijodiy ishlar, ma‘naviy tarbiya, interfaol usul, aqliy salohiyat.

Avvalo shuni unutmasligimiz kerakki, inson boshqa tirik mavjudotlardan aqli, ilmi va nutqi bilan ajralib turadi. Shuning uchun inson boshqa jonzotlardan ustun sanaladi. Inson o‘zligini anglashi va o‘zining insoniylik burchini mukammal bajarishi uchun ma‘lum e‘tiqodga ega bo‘lishi, hayotning asl mohiyati nimada ekanligini chuqur anglashi lozim. Bunda esa yaxshi ta‘lim va ma‘naviy tarbiyaning o‘rni nihoyatda katta. Ma‘naviy tarbiya atamasi insonni komil inson sifatida shakllantirishga, uning ijtimoiy hayotda faol ishirokini ta‘minlashga qaratilgan barcha ma‘naviy ta‘sirlarni o‘z ichiga oladi. Shuni ham aytib o‘tish lozimki, badiiy asarlarning ma‘naviy ta‘sir kuchi qolganlariga nisbatan sezilarli darajada kuchli. Shularni inobatga olgan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari darsligiga badiiy matnlar bilan ishlashga oid turli xildagi topshiriqlar kiritildi. Masalan, o‘qish darslarida o‘quvchilar badiiy asar matni ustida ishlash orqali o‘zlariga kerakli hayotiy saboqlarni oladilar. Bundan tashqari ular matn tahlili jarayonida asar qahramonlarining xatti-harakatlarini birma-bir tahlil qilib, yaxshi qahramonlardan o‘rnak oladilar, ularga o‘xshashga harakat qiladilar, shu bilan birga asardagi voqealardan ta‘sirlanadilar. Buning uchun o‘qish darslarini turli xil metodlar, interfaol usullardan foydalangan holda qiziqarli va munozaralarga boy holda tashkil

etish talab qilinadi. Interfaol metodlar deganda ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan va mustaqil fikrlashga undovchi metodlar tushuniladi. Dars o'tish jarayonida, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bunday metodlardan foydalanish ularning aqliy salohiyatini oshirishdagi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf darsliklarida ilmiy jihatdan bo'lmasa-da, amaliy jihatdan turli janrdagi kichik asarlar o'qib o'rganiladi. Bunga misol tariqasida she'r, ertak, hikoya, maqol, masal, rivoyat va topishmoqlarni keltirish mumkin. Biroq, ularga yuzaki qarash bilan chegaralanib qolmaslik kerak, chunki har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, she'riy asarlar matni hikoya matnidand, topishmoqlar esa maqol janridan tubdan farq qiladi. Shu sababli badiiy asarlarni o'qish va ularning matni ustida ishlashda o'qituvchidan unga mos bo'lgan usullarni qo'llash talabi qo'yiladi. Bu borada eng keng tarqalgan usullardan biri "Qayta hikoyalash" metodi hisoblanadi. O'qilgan asar mazmunini qayta hikoyalash o'quvchiga asar rejasini tuzishga yordam beradi. Reja asosida qayta hikoyalash o'qituvchi savoliga javob berishga qaraganda ancha oson va mustaqil jarayon hisoblanadi. Reja tuzishda o'quvchi hikoyani tarkibiy qismlarga bo'ladi va har bir qismdagi asosiy fikrni aniqlaydi. Bularning barchasi analitik ish hisoblanadi. Keyin esa o'quvchilar sintetik ishga, ya'ni hikoyaning har bir qismiga sarlavha topishga kirishadilar. Sarlavha topish va uni jamoa bo'lib muhokama qilish, shuningdek, reja tuzish jarayonining o'zi o'quvchining fikrlash qobiliyatini o'stirish, o'z mulohazasini isbotlash singari faoliyatlarini yanada rivojlantiradi. Badiiy matnlarni o'qish bilan bog'liq holda o'tkaziladigan ijodiy ishlar ham o'quvchilarning nutqi va tafakkurini o'stiradi, matn mazmunini o'zlashtirishga yordam beradi. Bular:

- 1) ijodiy qayta hikoyalash;
- 2) inssenirovka qilish ;
- 3) o'qilgan asarga mos rasm chizish
- 4) hikoyani davom ettirish

Ijodiy qayta hikoyalashda o'qilgan hikoyaning ayrim joylariga o'zgartirishlar kiritilib hikoya qilinadi, yoki unga yangi epizodlar qo'shish orqali to'ldiriladi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyati yanada rivojlanadi.

Inssenirovka bu sahnalashtirish demakdir. Bunda o'quvchilar hikoya matnini sahnabop qilib o'zgartiradilar. Buning uchun ular ssenariy tuzish, hikoya qahramonlariga mos ravishda kiyimlar, qatnashuvchilarning xarakteri va imo-ishoralari to'g'risida mulohaza yuritadilar. Bundan tashqari monolog shaklidagi nutqni dialog shakliga keltiradilar. Bu metod orqali ular jamoa bilan kelishgan holda ahillikda ishlashni, har bir o'quvchining qobiliyatiga alohida e'tibor berishni o'rganadilar.

O'qilgan badiiy matn mazmuniga mos keladigan rasm chizish usulida o'quvchi rassomlar tomonidan chizilgan rasmlardan eng munosibini tanlaydi yoki o'z tasavvuriga tayangan holda rasm chizadi. Biroq o'quvchilar orasida rassomlik qobiliyatiga ega bo'lmaganlari ham uchrab turadi. Bunday hollarda o'quvchi o'zi chizmoqchi bo'lgan rasmni og'zaki shaklda tasvirlab beradi, ya'ni so'zlar yordamida rasm chizadi. Bu usulni qo'llash o'quvchilarda rassomlik, qolaversa, ixtirochilik qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Yana bir keng tarqalgan va samarali metodlardan biri bu o'qilgan hikoyani davom ettirish metodi sanaladi. Bunda o'quvchilar o'zlarini hikoya muallifidek his qiladilar va hikoyani yanada qiziqarliroq tarzda davom ettirishga harakat qiladilar. Biroq, shuni ham unutmasligimiz lozimki, bu usul hikoyaning mazmuni uni davomli qilish imkonini beradigan asarlardagina qo'llanadi. Natijada, o'quvchilarning ijodiy faolligi bilan bir qatorda ijodiy fikrlash doirasi ham yanada kengayadi. Demak, boshlang'ich sinflarda badiiy matnlar ustida ishlashda hikoya mazmunini o'zlashtirish bo'yicha matn asosida quyidagicha ishlarni qo'llash maqsadga muvofiqdir:

1. Matn yuzasidan o'quvchilar bilan savol-javob o'tkazish.
2. O'quvchilarga hikoya mazmuni yuzasidan savollar tuzish topshirig'ini berish. Hikoyani o'rganishda savollarni, odatda, o'qituvchi beradi, ammo asar mazmuni va undagi qahramonlar xarakteri hamda xulq-atvorini ochish yuzasidan o'quvchilarga ham savol tuzdirish juda samarali natija beradi.
3. Matn yuzasidan o'quvchilarda paydo bo'lgan savollarga aniq javob berish.
4. Hikoya mazmuniga mos bo'lgan rasmlar chizdirish.
5. Matnni o'qishdan avval unda uchraydigan o'quvchilar uchun notanish bo'lgan so'zlar ma'nosiga alohida e'tibor qaratish.
6. Hikoya matnini qismlarga bo'lish.
7. Har bir qismga alohida sarlavha tuzish.

8. O‘quvchilarga hikoya yuzasidan reja tuzdirish.

9. Reja asosida qayta hikoyalash.

10. Hikoya mazmuniga qisman yoki to‘liq mos keladigan maqol va topishmoqlardan foydalanish.

11. Matn yuzasidan bayon yozdirish va hokazo.

Badiiy adabiyotning nasr deb atalmish turiga kiruvchi qiziqarli va kichik maktab yoshidagi bolalarga xos bo‘lgan janrlaridan biri bu ertakdir. Boshlang‘ich sinf darsliklarida ertak bilan ishlashda bolalarni nafaqat ertakni tushunib, rolga kirishib o‘qishga, balki, og‘zaki aytib berishga ham o‘rgatish juda muhim hisoblanadi. Ertak aytish ularning og‘zaki nutqini o‘stiribgina qolmay, yangi so‘z va iboralar bilan boyitadi. Agar ertakda maqol uchramasa, ertak mazmunidan kelib chiqqan holda xulosalash uchun maqol tanlab olish eng yaxshi usullardan biridir. Masalan, 4-sinf “O‘qish savodxonligi” darsligidagi Nasiba Erxonovanning “Qarg‘a va paxta” nomli ertagini olaylik. Bu ertakni “Mashaqqatsiz baxt kelmas, Mehnatsiz taxt kelmas” maqoli orqali qisqa xulosalash mumkin. Bundan tashqari, ertakda uchraydigan har bir maqol ustida alohida ishlash maqsadga muvofiqdir. Chunki maqol asar badiiyligini oshirish bilan bir qatorda:

- a) nutqni o‘stiradi;
- b) uni ta’sirchan qiladi;
- c) til ravonligini oshiradi;
- d) tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Yuqoridagi barcha fikrlarni umumlashtirgan holda boshlang‘ich sinf darsliklarida uchraydigan ertak janriga mansub matnlar ustida quyidagi ishlarni amalga oshirish mumkin:

1. O‘quvchilarni ertak bilan tanishtirish.
2. Ertak o‘quvchilar uchun qay darajada tushunarli bo‘lganini aniqlash uchun qisqacha suhbat o‘tkazish.
3. Ertakni qismlarga bo‘lib o‘qitish va har bir qism tahlilini qilish.
4. O‘quvchilarni og‘zaki shaklda ertak aytishga tayyorlash.

Quyidagi jadvalda boshlang'ich sinf "O'qish savodxonligi" darsliklariga kiritilgan ayrim badiiy matnlar miqdori keltirilgan.

Sinf	Ertak	Hikoya	She'r	Masal	Rivoyat
2-sinf	2	9	15	0	1
3-sinf	5	11	9	0	2
4-sinf	3	8	7	4	2

Badiiy matnlar ustida ishlashning metodlari talaygina. Ular ichidan matn uchun eng munosibini tanlash esa har bir o'qituvchining o'z uslubiga bog'liq. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish kerakki, nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarning badiiy asarlarni o'qib, qayta hikoya qilib berishlariga alohida e'tibor qaratish zarur. Har bir mamlakatning taraqqiyoti, ma'naviy yuksalishi rivojlanishi, shak-shubhasiz, shu yurtning bilimli, shijoatli yoshlari qo'lidadir. Bunday yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni yuqori pog'onalariga olib chiqish singari sharafli va mas'uliyatli vazifalar, avvalo, o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga yuklatilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi. T.:Sharq, 1999.
2. Adabiyot o'qitish metodikasi. A. Zunnunov va boshqalar. T.:O'qituvchi, 1992.
3. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. A. G'ulomov. T.:O'qituvchi, 1992.
4. Tarbiyaviy darslarni o'tish. Sinf rahbarlari uchun qo'llanma. A. Jo'rayev. T.:O'qituvchi, 1994.
5. "Boshlang'ich ta'lim saboqlari" Z. Mehriddinov, O. Isamuhammedov. Toshkent 2014.
6. "Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar" T. G'afforova. Toshkent 2011.
7. Ilmiy maqola va o'quv qo'llanmalar.
8. Internet saytlari.

